

АНТОНОВИЧ Мирослава Михайлівна,
*доктор права, доцент, завідувач кафедри міжнародного права
і спеціальних правових наук
Національного університету «Києво-Могилянська академія»*

СПІВВІДНОШЕННЯ МІЖНАРОДНИХ І ВНУТРІШНЬОДЕРЖАВНИХ МЕХАНІЗМІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ

Розвиток прав людини, підвищення ролі міжнародних механізмів у їх забезпеченні свідчать про формування на сучасному етапі права людини на міжнародний захист. Коли йдеться про міжнародний захист прав людини, міжнародне співробітництво у цій галузі, то обов'язково виникають проблеми співвідношення міжнародного і внутрішньодержавного права, міжнародної й національної правосуб'єктності індивіда, міжнародних та внутрішньодержавних механізмів забезпечення прав людини.

На міжнародному рівні створені та функціонують як судові органи, наприклад, Міжнародний кримінальний суд, Європейський Суд з прав людини, Міжамериканський суд з прав людини, так і контрольні, в тому числі квазісудові, органи, наприклад, Комітет ООН з прав людини, юридичний орган, створений згідно з Міжнародним пактом про громадянські і політичні права (надалі — МПГПП), Комітет проти катувань, створений на основі Конвенції про заборону катувань тощо.

Розвиток міжнародних органів, покликаних сприяти дотриманню прав і свобод людини, і доступ індивідів до цих органів свідчать про те, що індивід дедалі тісніше зв'язаний з міжнародним правом. Світовій судовій практиці відомо чимало випадків, коли суди визнавали обґрунтованість приватних позовів, пов'язаних з міжнародним правом. Винесено багато вироків за порушення міжнародно-правових норм, і передусім норм міжнародного гуманітарного права, як державними судами, так і міжнародними *ad hoc* трибуналами, такими, як Міжнародний військовий трибунал у Нюрнбергу, Міжнародні кримінальні трибунали щодо колишньої Югославії та Руанди. У липні 1998 р. було прийнято Статут Міжнародного кримінального суду, і в 2002 р. він розпочав свою роботу. Зростає і кількість справ, які ініціювалися приватними особами і були пов'язані з порушеннями міжнародного права власним урядом.

Після проголошення незалежності в 1991 р. Україна визнала за своїми громадянами право звертатися до міжнародних контрольних та судових органів за захистом порушених прав: 25 жовтня 1991 р. ратифікувала Факультативний протокол до МПГПП, згідно з яким визнала компетенцію Комітету з прав людини приймати і розглядати повідомлення від осіб, що перебувають під юрисдикцією України і які стверджують, що вони є жертвами порушень нею якогось із прав, викладених у Пакті.

Однак навіть якщо відповідний міжнародний орган виявляє в результаті розгляду приватної скарги порушення міжнародних стандартів з прав людини з боку держави і остання вживає необхідних заходів з метою припинення правопорушення і відшкодування шкоди жертві, то і тут навряд чи може йтися про вищу, порівняно з національними механізмами, інстанцію [1, с. 103]. Багато аспектів прав і свобод людини продовжують входити до внутрішньої компетенції держави, а порядок забезпечення навіть міжнародних стандартів з прав людини залишається переважно внутрішньою справою держави, оскільки реальна можливість здійснення основних прав людини конкретною особою забезпечується насамперед юридичними механізмами держави. Як зазначає Г. Шмельова,

основними гарантами прав людини є національне законодавство і сама держава, на території якої проживає дана особа [2, с. 49]. При цьому обов'язково виникає питання про роль судів, оскільки їм у будь-якій правовій системі належить найважливіша роль у реалізації права. Як зазначає І.І. Лукашук, вона визначається місцем, яке займає суд у системі органів державної влади, загальною позицією держави щодо міжнародного права, а також рівнем міжнародно-правової свідомості суспільства [3, с. 113]. У цілому ставлення держави до міжнародної законності таке ж, як і до внутрішньої, хоча відомі випадки, коли держава надає великого значення законності всередині країни, не супроводжуючи це належною увагою до міжнародного права.

Однак Г. Стайнер і Д. Вагтс вважають, що, хоча роль міжнародних судів незначна порівняно з роллю їхніх внутрішніх двійників, такі суди є зручною вихідною точкою до розуміння міжнародного права і процесу [4, с. 227]. Внутрішньодержавне право відіграє дуже важливу роль у процесі розгляду справ міжнародними судами. Як зазначає Дж. Старк, є небагато випадків, коли міжнародні суди приймають рішення без детального аналізу внутрішнього законодавства з питання, що вирішується [5, с. 87]. Водночас, якщо безпосередня регламентація прав людини, їх захист і забезпечення здійснюються переважно нормами внутрішнього права держави, то змістовний аспект регулювання цих питань значною мірою вже не входить до внутрішньої компетенції держави, оскільки вона повинна узгоджувати свою правотворчість у цій галузі з відповідними міжнародними обставинами.

Ефективність норми про примат міжнародного права над внутрішнім значною мірою залежить від відповідного правового механізму, здатного забезпечити її дотримання. Важливу роль у цій справі покликані відігравати суди, які можуть безпосередньо використовувати міжнародне право. Для цього необхідна не тільки певна підготовка суддів, а й забезпечення їх необхідною інформацією, включаючи позицію уряду з конкретних питань. Зі зростанням ролі громадськості у функціонуванні правової системи вона підключається і до процесу здійснення судами норм міжнародного права, хоча у цій сфері тенденція менш виразна, ніж у сфері внутрішньодержавних відносин. Проте очевидно, що дедалі ширші кола населення виявляють зацікавленість у належному використанні норм міжнародного права органами держави.

Водночас, якщо правова система держави не передбачає дії самих міжнародних договорів на території держави (наприклад, Великої Британії, скандинавських країн та ін.), то суди та інші правозастосовчі органи, очевидно, не керуватимуться самими міжнародними стандартами з прав людини при вирішенні конкретної справи. Навіть у країнах, де міжнародні договори відповідно до конституції є самовиконуваними, становлять частину права країни чи навіть вищі за останнє, договірні положення у сфері прав людини можуть оголошуватись і оголошуються судами несамовиконуваними, а отже, не застосовуються для вирішення конкретної справи. З цього приводу Р. Лілліх пише, що відповідний підхід зумовлений правовою системою країни. Він звертає увагу на те, що конституційна система визнає необхідність внутрішньої законності політичного курсу, але не враховує можливих наслідків його міжнародної неправомірності [6, с. 50]. І.І. Лукашук зазначав, що ця риса тією чи іншою мірою властива усім сучасним правовим системам [3, с. 113].

Судам добре відома практика звернення до міжнародного права для оскарження законності актів іноземної держави, однак порівняно недавно суди зіткнулися зі спробами використовувати міжнародне право для оскарження правомірності дій власної держави. Це підтверджується судовою практикою деяких європейських країн. Можна, зокрема, послатися на судову практику Голландії, суди якої вважають за можливе розглядати пов'язані з міжнародним правом справи у тому разі, якщо зовнішньополітична дія уряду порушує права індивіда або в будь-якому іншому відношенні незаконна щодо певної осо-

би. Так, у визначенні Суду в Гаазі від 1 травня 1984 р. зазначалося: «Держава вільно визначає свою зовнішню політику. Якщо, наприклад, держава обмінюється дипломатичними нотами з іншою державою через вимогу про видачу, то це не стосується судів, якщо тільки при цьому нота не зачіпає права, скажімо, особи, котра підлягає видачі, або нота у будь-якому іншому сенсі незаконна щодо такої особи [7, с. 268].

Зауважимо, що не лише в практиці судів, а й у позиції урядів щодо аналізованого питання спостерігаються певні зрушення. Одним з підтверджень цього є заява Держдепартаменту США від 18 лютого 1981 р. щодо імплементації угод про заручників — американських громадян в Ірані. У заяві, зокрема, зазначалось: «Укладення угод було правомірним використанням президентом своєї влади. Ця влада може бути оскаржена в наших судах, і виконавча влада підкориться рішенням нашої судової системи» [8, с. 17].

Отже, з одного боку, як свідчить практика діяльності міжнародних контрольних та судових механізмів у галузі прав людини, вони найефективніші там і тоді, де і коли держави самі готові виявляти турботу про права людини. За залізну завісу диктаторських режимів зусилля міжнародних контрольних механізмів, звичайно, проникають з труднощами. З іншого боку, внутрішньодержавні суди дедалі частіше самі застосовують норми міжнародного права, що позбавляє їхніх громадян необхідності звертатися до міжнародних правозахисних органів.

1. *Мюллерсон Р.А.* Права человека: идеи, нормы, реальность. — М.: Юрид. лит., 1991. — 160 с.
2. *Шмельова Г.* Юридичний механізм забезпечення прав людини (загальнотеоретична характеристика) // *Право України.* — 1994. — № 10. — С. 49–51.
3. *Лукашук И.И.* Осуществление международного права: суд, личность, общественность // *Моск. журнал междунар. права.* — 1993. — № 1. — С. 113–128.
4. *Steiner H.J., Vagts D.F.* Transnational Legal Problems: Materials and Texts. 3d ed. — Mineola, N.Y.: The Foundation Press, Inc. 1986. — XVIII, 1128 p.
5. *Starke J.G.* An Introduction to International Law. 5th ed. — L.: Butterworth, 1963. — XXVI, 524 p.
6. *Lillich R.* The Proper Role of Domestic Courts in the International Legal Order // *Virginia Journal of International Law.* — 1970. — Vol. 11. — № 1. — P. 9–50.
7. *Netherland Yearbook of International Law.* — The Hague, 1986. — V. 17. — P. 268.
8. *US Department of State Bulletin.* — 1981. — P. 17.

АНДРІЮШКО-ПУПЧИК Ірина Ярославівна,
*аспірантка кафедри права Європейського Союзу
та порівняльного правознавства
Одеської національної юридичної академії*

ТРАНСФОРМАЦІЯ КОНЦЕПЦІЇ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Глобалізація нині є найважливішим процесом, від якого залежить розвиток усього людства, адже вона впливає практично на всі сфери суспільного життя: політику, міжна-